

Navrátilová, Olga

Rozvíjející výrazy NP a otázka jejich vlivu na slovosled

In: Navrátilová, Olga. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018, pp. 129-151

ISBN 978-80-210-9073-6; ISBN 978-80-210-9074-3 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138873>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

9 ROZVÍJEJÍCÍ VÝRAZY NP A OTÁZKA JEJICH VLIVU NA SLOVOSLED

Další otázkou, kterou jsme se při výzkumu slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině zabývali, bylo, zda lze vypožorovat souvislost mezi strukturou fráze, v níž se dané posesivum nachází, a pozicí tohoto zájmena ve frázi. Jinak řečeno, zda existují jisté difference mezi slovosledem posesiva ve frázi, ve které je jediným rozvíjejícím členem právě posesivum (Poss › N), a naopak ve frázi s více komponenty (např. Poss › Adj › N¹⁴⁶ / Num › Poss › Adj › N / Dem › Poss › N apod.), případně, zda lze na základě excerpovaného materiálu vyvodit obecnější pravidla pro řazení jednotlivých komponentů ve frázi (zde nás zajímalo především to, jestli se řazení jednotlivých komponentů shoduje s řazením novočeským, anebo se v něčem odlišuje).

Při výzkumu se ukázalo, že jeho výsledky jsou relativizovány nepříznivou okolností, že z cca 6,5 tisíc excerpovaných dokladů představuje téměř 5 tisíc (4804) dokladů nerozvitá fráze typu Poss › N. Ostatní slovosledná schémata jsou zastoupena zbývajícím souborem dokladů čítajícím více než 1,5 tisíce položek. Z toho důvodu reflektujeme četnost pouze u nejfrekventovanějšího schématu, u ostatních typů pouze nastiňujeme jejich možná slovosledná schémata, jak se jeví v našem materiálu. (Předložené tabulky s kvantitativními údaji jsou tedy pouze ilustrativní.) U méně frekventovaných typů (vzhledem k velmi nízkému počtu dokladů) rovněž nerozlišujeme slovosledné chování jednotlivých posesivních zájmen – předložené výsledky tedy souhrnně zachycují slovosledné chování všech pronominálních posesiv.

---

146 Uvedené schéma je značně zjednodušeno, protože nereflektuje postavení kvalifikujících, relačních a ani posesivních adjektiv. Toto zjednodušení je motivováno tím, že slovosled adjektiv není objektem výkladu této práce (srov. např. Gebauer 1929; Trávníček 1956; Šmilauer 1930; Grepl 1959; Jelínek 1967; Navrátilová 2010).

9.1 Prostá NP

9.1.1 NP (Poss > N)¹⁴⁷

Jak již bylo řečeno a jak je patrné z následujících tabulek 1A, 1B, 1C, jedná se o typ jmenné fráze doložený nejvyšším počtem dokladů. Jak vyplývá z analýzy, v tomto typu uspořádání NP převažuje u zájmen *můj, tvůj, svůj* antepozice (cca 62 %), zatímco pro zájmena 3. osoby a pro zájmena 1. a 2. osoby plurálu je příznačná poměrně výrazná oscilace mezi prenominální a postnominální pozicí (u zájmen *náš, váš* cca 42,6% A : 57,4% P, u zájmen *jeho, její, jich* cca 52,4% A : 47,6% P). Výsledky odpovídají souhrnným zjištěním doloženým pro slovosled posesivních zájmen (viz kapitulu 7 *Slovosled posesivních zájmen v NP, vztah slovosledu a žánrové příslušnosti analyzovaných textů*), což vzhledem k procentuálnímu zastoupení tohoto typu fráze v rámci všech excerpovaných dokladů (cca 77%) není překvapivé.

U novozákonních biblických překladů je možno sledovat postupný přesun posesiv z dominantního prenominálního pole do pole postnominálního, a to pod zřejmým vlivem latinských struktur (viz rovněž kapitulu 7). Tento vývoj demonstrují např. následující doklady (1), (2), (3), které srovnávají znění překladu z *Bible drážďanské* (doklady (1) a., (2) a.), z *Bible olomoucké* (doklady (1) b., (2) b.) a z *Bible mlynářčiny* (doklady (1) c., (2) c., (3) b.).

- (1) a. „*Jistě já vás křtím u vodě u pokání, ale kto po mně přijde, silnější mne jest, jehožto nejsem duostojen obuvi nésti, ten vás bude křtíti v Duchu svatém a v uohni a jeho vějadlo v jeho ruce, i učíšči své humno a shromáždí pšenici svú do své stodoly, ale plevy seže ohněm neuhašeným.*“ BiblDrážď, Mt 3,11–12
- b. {...} „*jehožto větrník jest v ruce jeho a zčistí humno své, a sběře pšenici svú v stodolu, ale plevy seže ohněm, ješto nikdy neuhasne.*“ BiblOl ibid.
- c. {...} „*jehož vějička v ruce jeho a zčistí mlatnici svú i shromáždí pšenici svú do súsěku svého, ale plevy seže ohněm neuhasitedlným.*“ BiblMlyn ibid.
- d. {...} „*ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto et igni, cuius ventilabrum in manu sua, et permundabit aream suam et congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili.*“ Vulg ibid.
- (2) a. *Ale když ty činíš almužnu, nevěz tvá levicě, co činí tvá pravice, aby tvá almužna ostala v zatajení a tvojej otec, jenž vidí v zatajení, odplatí tobě.* BiblDrážď, Mt 6,3–4
- b. *Ale když ty činíš almužnu, nevěz levicě tvá, co činí pravice tvá, aby byla v skrytě almužna tvá, a otec tvój, jenž vidí v skryšči, otplatí tobě.* BiblOl ibid.

147 Způsob řazení jednotlivých členů v NP uvádíme podle frekventovanější slovosledné varianty ve staré češtině. V případě, že není možno frekventovanější variantu stanovit, uvádíme schéma podle češtiny moderní.

c. *Ale ty, když činíš almužnu, nevěz levice tvá, co činí pravice tvá, aby byla almužna tvá v skrytě, a otec tvůj, jenž vidí v skrytě, odplatí tobě.* BiblMlyn ibid.

d. *Te autem faciente elemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua ut sit elemosyna tua in abscondito, et Pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi.* Vulg ibid.

(3) a. *A přes čas čtyřiceti let jich mravy (točíš jich zlé obyčejě) trpěl na púšči a zahladiv sedm národův v kananejské zemi, rozdělil losem mezi ně jich zemi.* Bibl-LitTřeb, Sk 13,18–19

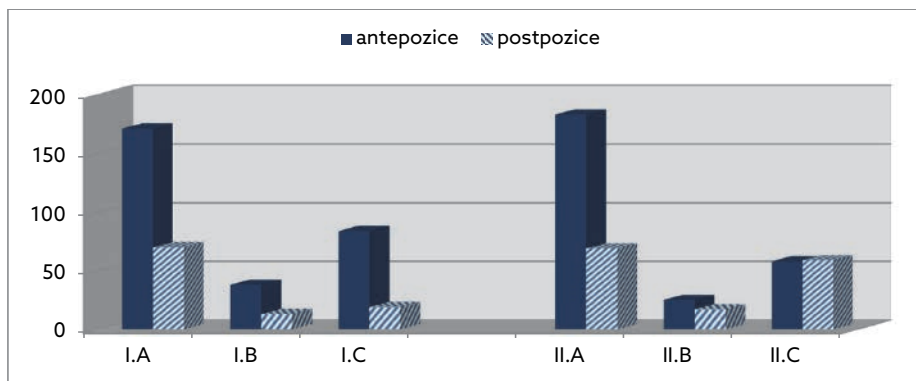
b. *A přes čas čtyřiceti let trpěl jest mravy jich na púšti a zahladiv sedm národův v zemi Kanánské, rozdělil losem mezi ně zemi jich.* BiblMlyn ibid.

c. *Et per quadraginta annorum tempus mores eorum sustinuit in deserto. Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum.* Vulg ibid.

Přestože je patrný postupný příklon k postpozici u všech posesiv (jak názorně ukázaly doklady (1) c., (2) c., (3) b.), je možno v rámci slovosledného chování jednotlivých skupin posesivních zájmen zachytit určité diference. Z uvedených tabulek 1A, 1B, 1C vyplývá, že u všech skupin zájmen je zjevný rozdíl mezi jejich slovosledem v překladu první a druhé biblické redakce. Pokud se ovšem blíže podíváme na slovosled jednotlivých posesivních zájmen v samotných textech první biblické redakce, dospějeme k následujícím výsledkům. Jak jsme již uvedli v kapitole 5 *Analyzované prameny*, v případě Matoušova evangelia revidovaná verze *Bible olomoucké* nevychází z nejstaršího biblického překladu (*Bible drážďanské*), jako je tomu u ostatních biblických knih, ale ze staročeského textu *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* pocházejícího přibližně z 50. let 14. století.¹⁴⁸ Tato skutečnost se z hlediska oblasti našeho výzkumu promítá ve velmi zajímavé diferenci. Zatímco pro slovosled posesiv skupiny A máme v obou památkách doloženy přibližně stejné výsledky, u posesiv 3. osoby je v *Bibli olomoucké* (oproti posesivům *můj, tvůj, svůj*) zaznamenán výraznější nárůst postnominální pozice. Uvedenou situaci ilustruje níže uvedený graf I a doklady (4), (5).

148 Jak uvádí ve své disertační práci M. Homolková (2007, s. 18), původně měl být do *Drážďanské bible* převzat tento novější překlad evangelia (jeho překladatel náleží z hlediska terminologie k mladšímu okruhu překladatelů biblického textu). Vzhledem k tomu, že opisovači zřejmě nevyhovovala předloha, v níž nebyly zřetelně vyznačeny konce samotného evangelijního textu a počátky homilií, použil předlohu staršího čtveroevangelia, které vzniklo již dříve jako základ pro celou bibli. Z textu *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* je v *Drážďanské bibli* použita pouze předmluva a text první kapitoly po 11. verš.

Graf 1 Slovosled jednotlivých skupin posesivních zájmen v Matoušově evangeliu
*Bible drážďanské a Bible olomoucké*¹⁴⁹

- (4) a. *A kto nevezma **svého kříže**, nenásleduje mne, nenie mne duostojen. Kto nalezne **svú duši**, ztratí ji. A kto ztratí **svú duši** pro mě, nalezne ju. BiblDrážď, Mt 10,38–39*
 b. *A ktož nevezme **svého kříže** a nejde po mně, nenie mne dostojen. Ktož nalezne **svú duši**, ztratí ji, a ktož ztratí **svú duši** pro mě, nalezne ji. BiblOl ibid.*
 c. *A ktož nevezme **kříže svého** a nejde po mě, nenie mne hoden. Ktož nalezne **duši svú**, ztratí, a ktož ztratí **duši svú** pro mě, nalezne ji. BiblMlyn ibid.*
 d. *Et, qui non accipit **crucem suam** et sequitur me, non est me dignus. Qui invenit **animam suam**, perdet illam; et, qui perdiderit **animam suam** propter me, inveniet eam. Vulg ibid.*
- (5) a. *„Kde jest, jenž se jest narodil, král židovský? Nebo jsme viděli **jeho hvězdu** na východ slunce i přišli sme, chtiec se jemu pokloniti.“ BiblDrážď, Mt 2,2*
 b. *„Nebo smy viděli **hvězdu jeho** na východ slunce i jedem s dary, abychom se jemu modlili.“ BiblOl ibid.*
 c. *„Nebo smy viděli **hvězdu jeho** na východ slunce a přišli smy s dary klaněti se jemu.“ BiblMlyn ibid.*
 d. *„Vidimus enim **stellam eius** in oriente et venimus adorare eum.“ Vulg ibid.*

K mírnému nárůstu postpozice pak dochází i u posesiv skupiny B, jak zachycuje doklad (6), oproti posesivům skupiny C však již není tolik výrazný.

- (6) a. *Protož vám ostane **váš duom** pustý. BiblDrážď, Mt 23,38*
 b. *Ted' vám bude ostaven **dóm váš** pust. BiblOl ibid.*

149 Vysvětlivky: A = zájmena skupiny A (*můj, tvůj, svůj*); B = zájmena skupiny B (*náš, váš*); C = zájmena skupiny C (*jeho, její, jich*); I = Mt BiblDrážď; II = Mt BiblOl.

- c. *Aj, bude opuštěn vám **dóm váš** pust.* BiblMlyn ibid.
 d. *Ecce relinquitur vobis **domus vestra** deserta!* Vulg ibid.

Otázkou ovšem zůstává, zda tento vyšší výskyt postpozice posesiv 3. osoby (a v menší míře i posesiv 1. a 2. osoby plurálu) v NP byl do *Bible olomoucké* již převzat ze stč. textu *Evangelia sv. Matouše s homiliemi*, či byl slovosled upraven až při revizi převzatého textu. K jejímu zodpovězení by bylo zapotřebí provést zevrubnou slovoslednou analýzu i v textu *Evangelia sv. Matouše s homiliemi*, která doposud nebyla realizována.

V ostatních „nebiblických“ textech je možno sledovat situaci obdobnou tomu, co bylo již výše nastíněno souhrnně pro slovosled jednotlivých skupin posesivních zájmen v NP v závislosti na žánrové příslušnosti daného textu. V rámci skupiny nábožensky vzdělávacích textů je možno zachytit poměrně frekventovanou postpozici posesiv: pro zájmena skupiny A 63,7% A : 36,3% P, pro zájmena skupiny B 46,3% A : 53,7% P, pro zájmena skupiny C 56,4% A : 43,6 % P. Vedle toho památky přínaležející k textům žánru krásné prózy dokládají spíše dominantní antepozici: pro zájmena skupiny A 72,3% A : 27,7% P, pro zájmena skupiny B 61,8% A : 38,2% P, pro zájmena skupiny C 69,1% A : 30,9% P. Obdobný stav rovněž zachycují výsledky v dalších žánrech: odborná próza: 73,3% A : 26,7% P pro zájmena skupiny A, 34,4 % A : 65,6% P pro zájmena skupiny C;¹⁵⁰ cestopisná próza:¹⁵¹ 58 A : 9 P pro zájmena skupiny A, 3 A : 2 P pro zájmena skupiny B, 50 A : 14 P pro zájmena skupiny C; právníká próza 86 A : 13 P pro zájmena skupiny A, 32 A : 7 P pro zájmena skupiny C (pro zájmena skupiny B žádný doklad); zábavná próza: 130 A : 83 P pro zájmena skupiny A, 5 A : 11 P pro zájmena skupiny B, 34 A : 39 P pro zájmena skupiny C.¹⁵²

	Gn Bib OI	Gn Bib Mlyn	Mt Bib Dražď	Mt Bib OI	Mt Bib Mlyn	Sk Bib Lit Třeb	Sk Bib Mlyn	CestMand	Gesta	JakKal	HusDcerka	Hvězd
antepozice	187	188	171	183	23	49	11	58	130	8	56	22
postpozice	116	131	70	69	214	39	84	9	83	13	52	12
Σ	303	319	241	252	237	88	95	67	213	21	108	34

150 Pro zájmena skupiny B nebyl nalezen žádný doklad.

151 Vzhledem k tomu, že počet dokladů je v případech tohoto žánru (stejně jako žánrů následujících) velmi nízký, data nevyjadřujeme procentuálně.

152 Výsledky analýzy realizované v historiografii vzhledem k nízkému počtu dokladů neuvádíme.

9 Rozvíjející výrazy NP a otázka jejich vlivu na slovosled

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOI	ChelčLid	ŠtítSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýklKrát	Krist	Σ
antepozice	86	121	16	126	37	143	28	35	5	157	8	104	1952
postpozice	13	60	9	61	35	35	3	4	4	54	9	20	1199
Σ	99	181	25	187	72	178	31	39	9	211	17	124	3151

Tabulka 1A Slovosled posesivních zájmen skupiny A v NP (Poss > N)

	Gn Bib OI	Gn Bib Mlyn	Mt Bib Dražď	Mt Bib OI	Mt Bib Mlyn	Sk Bib Lit Třeb	Sk Bib Mlyn	CestMand	Gesta	JakKal	HusDcerka	Hvězd
antepozice	5	4	38	25	2	11	3	3	5	0	0	0
postpozice	6	6	13	17	41	23	30	2	11	3	2	0
Σ	11	10	51	42	43	34	33	5	16	3	2	0

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOI	ChelčLid	ŠtítSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýklKrát	Krist	Σ
antepozice	0	8	0	10	2	21	0	0	0	0	2	3	142
postpozice	0	8	0	1	0	16	0	0	0	3	8	1	191
Σ	0	16	0	11	2	37	0	0	0	3	10	4	333

Tabulka 1B Slovosled posesivních zájmen skupiny B v NP (Poss > N)

	Gn Bib OI	Gn Bib Mlyn	Mt Bib Dražď	Mt Bib OI	Mt Bib Mlyn	Sk Bib Lit Třeb	Sk Bib Mlyn	CestMand	Gesta	JakKal	HusDcerka	Hvězd
antepozice	47	47	84	58	7	24	3	50	34	2	27	13
postpozice	46	50	19	59	112	28	53	14	39	0	2	30
Σ	93	97	103	117	119	52	56	64	73	2	29	43

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOl	ChelčLid	ŠttSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýklKráť	Krist	Σ
antepozice	32	54	5	52	42	30	3	5	5	52	0	16	692
postpozice	7	22	8	41	22	53	2	0	5	9	1	6	628
Σ	39	76	13	93	64	83	5	5	10	61	1	22	1320

Tabulka 1C Slovosled posesivních zájmen skupiny C v NP (Poss › N)

Posesiva	antepozice	%	postpozice	%	Σ
A skupina	1952	61,9%	1199	38,1%	3151
B skupina	142	42,6%	191	57,4%	333
C skupina	692	52,4%	628	47,6%	1320
Σ	2786		2018		4804

Tabulka 2 Slovosled posesivních zájmen v NP (Poss › N) (souhrnně)

9.1.2 NP (Dem › Poss › N)

Dokladů pro slovosledné schéma takových frází, v nichž se současně objevuje demonstrativní zájmeno s posesivním, se v analyzovaném souboru textů vyskytuje jen velmi málo – a jen pro některá pronomina (žádný doklad tohoto typu fráze se v našem materiálu neobjevil pro posesivní zájmena *náš, váš*). V tomto případě tedy nelze vyvozovat obecnější pravidla uplatňující se ve staré češtině pro řazení těchto členů v NP.

Posesiva	antepozice	postpozice	ante-cirkumpozice ¹⁵³	post-cirkumpozice ¹⁵⁴	Σ
A skupina	10	3	0	1	14
B skupina	0	0	0	0	0
C skupina	5	0	0	2	7
Σ	15	3	0	3	21

Tabulka 3 Slovosled posesivních zájmen v NP (Dem › Poss › N)

Nicméně lze i v těch několika zachycených dokladech zřetelně pozorovat, že při řazení obou komponentů NP je respektována kontaktní pozice posesivního zájmena, tj. zaujímá pozici v bezprostřední blízkosti svého dominujícího jména – ať už v prenominálním (viz doklady (7), (8)) či postnominálním (viz doklad (9)) poli.

¹⁵³ Tímto označením je míněna struktura Poss › N › Dem.

¹⁵⁴ Tímto označením je míněna struktura Dem › N › Poss.

- (7) a. *Ale Virgilius psal jest, že týž Priamus z té své královny ještě měl jest jiné dva syny* {...} TrojK 92r
 b. *Scripsit autem Virgilius eundem regem Priamum ex eadem Hecuba suscepisse alios duos filios* {...} HDT V, 45
- (8) *Dá někdy větší moc a sílu k dobrému, někdy velím jasnější rozum a někdy větší milost a rozchutnání v náboženství. Pak učiní Bóh, jako by odšel, ež odejme ty své dary.* ŠtítSvátA 5r
- (9) *Uslyšev to ten bratr jeho, násilně se velmi leče, želeje tak přešlechtné panie zatracenie vice nežli syna svého smrti.* PovOl 270v

Obdobnou situaci dokládá O. Spevak (2010, s. 260) pro řazení konstituentů v klasické latině – posesivum se zde rovněž vyskytuje v kontaktní pozici řídicího členu fráze. Avšak pokud je dané posesivní zájmeno zdůrazněno, může dojít ke změně tohoto uspořádání a posesivum tak může zaujmout pozici na absolutním počátku či v samotném závěru celé fráze.¹⁵⁵ V našem materiálu se takový případ (Poss > Dem > N / N > Dem > Poss) vůbec neobjevil, posesivní zájmeno se striktně vyskytuje v kontaktní pozici svého dominujícího jména. V jednom případě jsme dokonce zaznamenali posloupnost, v níž se v postnominálním poli demonstrativum umísťuje až za posesivum – jednalo se o doklad z Matoušova evangelia *Bible mlynářčiny*, který – pokud se blíže podíváme na doklad (10) c., d. – na rozdíl od starších verzí (BiblDražď, BiblOl) kopíruje latinskou strukturu NP, viz doklad (10) a., b.

- (10) a. *A každý, kto slyší tato slova má a nečiní podlé nich, podoben bude muži bláznivému, jenž dělá svojoj duom na piesku.* BiblDražď, Mt 7,26
 b. *A každý, ktož slyší tato má slova a nečiní jich, podoben bude k bláznivému muži* {...} BiblOl ibid.
 c. *A všeliký, jenž slyší slova má tato a nečiní jich, podoben bude muži bláznivému* {...} BiblMlyn ibid.
 d. *Et omnis, qui audit verba mea haec et non facit ea, similis erit viro stulto, qui aedificavit domum suam supra harenam.* Vulg ibid.

Z uvedených dokladů vyplývá další zjištění. Ve starších textech první biblické redakce je respektována dominantní pozice demonstrativního zájmena v prenomi-nální pozici. Ve druhé biblické redakci, která (jak bylo již několikrát zmíněno) se vyznačuje výrazným nárůstem postpozice všech rozvíjejících členů NP, tato tendence k dominující postpozici zasahuje i demonstrativní zájmena, která prenomi-nální pozici opouštějí jen v ojedinělých případech (více viz Navrátilová 2012b).

¹⁵⁵ Distantní pozici posesivního zájmena uvádí celkem v cca 6% případech (viz Spevak 2010, s. 260).

Jiný způsob uspořádání fráze, v níž se současně vyskytuje posesivum a demonstrativum, ilustruje následující doklad (11) ze staročeského textu *Tkadlečka*. Oproti uvedeným dokladům jsou dominující jména jednotlivých frází navíc rozvíta adjektivními modifikátory.¹⁵⁶

- (11) *Než jakžt jest koli, velmiť mě to od tebe bolí, velmiť sem tebi zamúcen, a více nežli velmi, žes mě méj té najmilejšie hrdličky, mé převýšborné domácie holubičky hanebně zbavilo.* TkadlB 88v

Z dokladu (11) je zřejmé, že v prenominálním poli není dodržena posloupnost řazení Dem > Poss, která, jak jsme již uvedli výše, se striktně uplatňuje u všech ostatních dokladů. Důvodem pro takový způsob uspořádání by snad mohlo být to, že posesivum *můj* vyjadřuje vztah posesivity k celé NP *té najmilejšie hrdličky*, zastupující propriální označení osoby. Celou frází bychom si tedy mohli znázornit tímto způsobem: *měj [té najmilejšie hrdličky]*.¹⁵⁷ Tento způsob řazení NP bychom snad mohli očekávat spíše v mluveném projevu; jak ovšem ukazují předběžné výsledky (o tom rovněž viz kapitolu 7 *Slovosled posesivních zájmen v NP, vztah slovosledu a žánrové příslušnosti analyzovaných textů*), staročeský text *Tkadlečka* by v oblasti slovosledu NP mohl zčásti odpovídat dobovému mluvenému jazyku.

9.1.3 NP (Q > Poss > N)

V rámci této NP lze pak ještě na základě typu kvantifikátoru vyčlenit další dvě podskupiny:¹⁵⁸

- a/ kvantifikátor je vyjádřen určitými i neurčitými numeráliemi (Num > Poss > N);
b/ kvantifikátor je vyjádřen totalizátorem (Tot > Poss > N).

Jak již bylo uvedeno výše a jak dokládají některé předchozí práce (viz např. Šmilauer 1930, s. 210; Vondrák 1908; Tomsa 1912, s. 26), ve starších vývojových fázích češtiny lze oproti ostatním komponentům NP pro slovosledné chování numerálií v NP stanovit poměrně jednoznačná pravidla: tyto výrazy dominantně zaujímají pozici před řídícím jménem fráze (Num > N).¹⁵⁹ Obdobná situace je doložena

156 Jsme si vědomi, že tento typ by měl správně náležet ke složené NP, avšak vzhledem k tomu, že se jedná pouze o několik ojedinělých dokladů, zmiňujeme se o nich na tomto místě.

157 Obdobné řazení bychom mohli zachytit i u konstrukcí s posesivními adjektivy: *ta otcova nejmilejší hrdlička / otcova ta nejmilejší hrdlička*. To zřejmě pramení ze skutečnosti, že slovosledně se posesivní pronomina chovají velmi podobně jako posesivní adjektiva (srov. např. Piha 1992, s. 81–90).

158 Do této skupiny mimo to náležejí ještě některá neurčitá zájmena (*někteří, nějací*) plnící funkci neurčitých kvantifikátorů; pro tyto případy ovšem v našem materiálu scházejí příslušné doklady. (O pojetí neurčitých determinátorů jako kvantifikátorů viz kapitolu 3 *Nominální fráze, její pojetí ve složkové i závislostní syntaxi, klasifikace*.)

159 Vzhledem k nízkému počtu dokladů nerozlišujeme, zda se jedná o číslovky základní či řadové. Jak

rovněž pro totalizátory *každý* a *všechn* (Šmilauer *ibid.*; Vondrák *ibid.*; Tomsa 1912, s. 36). Tento stav doložený pro starší fáze češtiny a plně korespondující se stavem v češtině moderní by mohl mít indoevropské kořeny. Dominantní prenominální pozice numerálií byla potvrzena již dřívějšími výzkumy pragermánštiny, staroirštiny, slovanských i románských jazyků (viz Šmilauer *ibid.*). Podrobnější přehled umístění číslovek v současných světových jazycích demonstrující jejich dominantní antepozici nabízí též J. Rijkhoff (2002, s. 158–159). Pro výzkum slovosledu ve staré češtině se však, jak již bylo mnohokrát řečeno, ukazuje jako zásadní zejména slovosled těchto výrazů v latině; zde ovšem nepanuje úplná názorová jednotka: starší výzkumy (viz např. Marouzeau 1953, s. 23) soudí, že základní pozicí pro umístění numerálií v latinských frázích je postpozice, zatímco novější analýzy (Lisón Huguet 2001, s. 108; Spevak 2010, s. 246) dokládají jejich dominantní antepozici. V kombinaci s posesivy se pak mohou v latině uplatnit tato tři základní schémata (viz Spevak 2010, s. 261–262): Num > N > Poss / Num > Poss > N / N > Num > Poss. Na dominantní prenominální pozici kvantifikátoru *omnis* se vedle toho shodují všichni jmenovaní autoři.

9.1.3.1 NP (Num > Poss > N)

Prvním z uvedených typů jsou tedy fráze, jejichž dalším komponentem (mimo posesivní zájmeno) je kvantifikátor vyjádřený určitou či neurčitou numerálií. Výskyt tohoto typu fráze byl opět zaznamenán jen pro posesiva skupin A, C a vzhledem k fakticky nulové reprezentativnosti získaného materiálu je i u tohoto typu fráze nutno chápat zde předložené výsledky jako předběžné.

Jak vyplývá z níže uvedené tabulky 4 a jak rovněž zachycují doklady (12) a., (13), (14), jestliže se v NP objeví současně číslovkový výraz a tvar posesivního pronomina, číslovkový výraz se pravidelně nachází v prenominální pozici. Vedle toho pronominální posesivum buď zaujímá společně s numerálií prenominální pozici (viz doklady (13), (14)), nebo obsazuje pozici za dominujícím členem (viz doklad (12) a.). Z toho plyne, že se ve zkoumaném materiálu uplatňují následující 3 základní modely: Num > Poss > N (ev. bez sémantického odlišení Poss > Num > N) / Num > N > Poss. Fráze, v nichž by se oba komponenty NP nacházely v postnominální pozici (jak bylo výše zmíněno pro latinu), jsme v celém souboru staročeských textů nezaznamenali v žádném dokladu. Je tedy pravděpodobné, že pozice číslovkového výrazu před dominujícím členem v NP byla pevně ustálena již od nejstarších fází češtiny a k její změně nedocházelo ani pod silným vlivem latinských předloh – tato

---

ale uvádí M. Dryer (2007), v některých jazycích mohou existovat jisté rozdíly v slovosledném chování těchto druhů číslovek: zatímco číslovky základní spíše inklinují k postavení v prenominálním poli, číslovky řadové se častěji objevují v poli postnominálním. Pro latinu nicméně dokládá O. Spevak (2010, s. 246) v zásadě totožné slovosledné chování pro číslovky základní i řadové (pro základní 58% A : 29% P, pro řadové 57% A : 29% P).

stabilita pozice numerálií v NP by však mohla být výrazně podpořena skutečností, že i v latině (viz výše) byly zřejmě tyto výrazy prenomiální (viz Lisón Huguet *ibid.*; Spevak *ibid.*).

- (12) a. *Třetí syn jeho slul Deifebus, muž udatný a statečných rad i dómysluov plný.* TrojK 91v
 b. *Tertius vocabatur Deyfebus, vir strenuus et multa consiliorum discretione conspicuus.* HDT V, 44
- (13) a. *Tehdy sezvav dvanácte svých apoštolův, dal jim moc nad nečistými duchy {...}* BiblOL, Mt 10,1
 b. *Et convocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum {...}* Vulg *ibid.*
- (14) *A potom otce svého, krále mocného, slovnutného a bohatého, dobrovolně opustivši, v sirobu se a na rozličné potom protivenství se oddala, v neznámost dalekých a nepřátelských vlastí a v nejistú, výmluvnú milost, měvši sobě prvé v obyčeji, že svým pěti smyslóm byla převzděla, vlastnie sestry {...}* TkadLB 29r

Posesiva	antepozice	postpozice	ante-cirkumpozice ¹⁶⁰	post-cirkumpozice ¹⁶¹	Σ
A skupina	7	0	1	9	17
B skupina	0	0	0	0	0
C skupina	2	0	1	6	9
Σ	9	0	2	15	26

Tabulka 4 Slovosled posesivních zájmen v NP typu Q > Poss > N (Num > Poss > N)

9.1.3.2 NP (Tot > Poss > N)

Dalším řídcí zastoupeným typem jsou fráze, jejichž rozvíjejícím komponentem je posesivní zájmeno a totalizátor. Vzhledem k nízkému výskytu této NP nelze z průzkumu vyvozovat zobecňující závěry, kvantitativní vyjádření slovosledného chování posesiva v tomto typu fráze slouží jen k ilustrativním účelům. Přesto se zdá, jak demonstruje níže uvedená tabulka 5 a současně doklady (15), (16), (17), (18), že pokud se ve staročeské frázi objevuje současně posesivní zájmeno a totalizátor, prosazují se dvě základní schémata: 1. Tot > Poss > N (viz doklad (17)), příp. řídkěji a bez sémantického odlišení Poss > Tot > N (viz doklad (18)), 2. Tot > N > Poss (viz doklady (15), (16)). Je patrné, že zcela ve shodě s dosavadními výzkumy se u totalizátorů uplatňuje jejich dominantní prenomiální pozice – a to buď současně s posesivním zájmenem (doklady (17), (18)), nebo pouze totalizátoru (doklad (16)).

¹⁶⁰ Tímto označením je míněna struktura Poss > N > Q (Num).

¹⁶¹ Tímto označením je míněna struktura Q (Num) > N > Poss.

Ani v jednom případě jsme nezaznamenali frázi s oběma postnominálními členy. Schémata s cirkumpozicí totalizátoru a posesiva se objevují zejména v překladových památkách a pravděpodobně i v tomto případě lze uvažovat o vlivu latiny, srov. např. doklad (15) a., b., (16) a., b. Jak je patrné z následující tabulky, převážně se jedná o schéma Tot > N > Poss (celkem 46 případů). Jen ojediněle se objevilo schéma opačné Poss > N > Tot, a to ve staročeské sbírce *Olomoucké povídky* (doklad (19)). Je ovšem otázkou, jestli je možno tento případ chápat jako NP [mé hříechy všecky] s postnominálním totalizátorem, či se spíše jedná o změnu větné struktury → NP [mé hříechy] všecky, přičemž totalizátor *všecky* zde neplní syntaktickou funkci kongruentního atributu, ale kopredikátu. Jistým argumentem pro toto tvrzení by mohl být doklad (18), z něhož je patrné, že přestože v latinské předložce je totalizátor (*totus*) postnominální, český překlad jej umísťuje do pozice prenominální.

Posesiva	anteponice	postponice	ante-cirkumpozice ¹⁶²	post-cirkumpozice ¹⁶³	Σ
A skupina	94	0	1	34	129
B skupina	1	0	0	4	5
C skupina	12	0	0	8	20
Σ	107	0	1	46	154

Tabulka 5 Slovosled posesivních zájmen v NP typu Tot > Poss > N

- (15) a. *Vece jemu Ježíš: „Milovati budeš pána boha svého ze všeho srdce svého, i ze vsie duše své, i ze vsie mysli své.“* BiblMlyn, Mt 22,37
 b. *Ait illi Iesus: diliges dominum deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua.* Vulg ibid.
- (16) a. *Jestliže oko tvé pravé horší tě, vylup je a zavrz ot sebe, neb užitečno jest tobě, aby zhylnul jeden z údův tvých, nežli by všechno tělo tvé uvrženo bylo v oheň pekelný.* BiblMlyn, Mt 5,29
 b. *Quod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum et proice abs te. Expedi enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam.* Vulg ibid.
- (17) *Protož kaj se hříechu s pravú pokorú, a pán Bóh bude tobě hotov odpustiti, jenž die a selhati nemóž, že „když hříešný učiní pokánie ze všech svých hříechův a učiní súd a spravdliovost a zachová má přikázanie, já na všecky jeho zlosti nevzpomenu, živ bude a neumře.“* HusDcerkaH 218v
- (18) a. *Pak král Polux, v náramné horlivosti hna na jednoho Trojánského, Eliach jménem, sebrav své všecky síly, raniv jej smrtedlně, s koně jej srazi.* TrojK 90v
 b. *Pollux itaque igne furoris accensus in quendam Troyanum, Elyacum nomine, quem ante se primum invenit, se viribus totis iniecit.* HDT III, 40

¹⁶² Tímto označením je míněna struktura Poss > N > Q (Tot).

¹⁶³ Tímto označením je míněna struktura Q (Tot) > N > Poss.

- (19) *K niežto ona opĕt vece: „Jest liť spasitel zajisté všech mých hřiechuov, ráčí li, móžť mi dáti odpušťenie a mé hřiechy vsecky, chce li, móžť obmyti.“* PovOl 251v

Případy, v nichž se v prenominálním poli objevují struktury Tot > Poss / Poss > Tot, od sebe neodlišujeme, neboť proměny uvedených struktur nejsou sémanticky distinktivní, jak je možno se přesvědčit z již uvedených dokladů (17), (18).

9.2 Složená NP

9.2.1 NP (Poss > Adj > N)

Nominální fráze, jejíž řídicí jméno je současně rozvíjeno posesivním zájmenem a adjektivním modifikátorem,¹⁶⁴ byla ve zkoumaných textech doložena poměrně řídkým počtem dokladů. U zájmen skupiny A je možno zachytit přibližně stejné slovosledné chování, jakým se vyznačuje prostá NP. Navíc se ovšem objevují případy s cirkumpozicí, které demonstrují doklady (20), (21), (22), (23). V těchto slovosledných schématech zaujímají posesiva pozici na levé i pravé periferii NP, a to s přibližně stejnou frekvencí. Tento způsob uspořádání, typický pro latinu, se objevuje zejména v překladových památkách: mohli bychom tedy předpokládat, že do staročeského textu byl importován vlivem latinských pretextů. Jak je ale zřejmé z uvedených dokladů (20), (22), (23), o vlivu latiny lze uvažovat pouze v případě biblického textu.

- (20) a. *Ale já pravi vám, abyšte se nebránili zlému. Ale až kto tě udeří v **pravé líce tvé**, nasadť jemu i druhého.* BiblMlyn, Mt 5,39
 b. *Sed si quis te percusserit **in dexteram maxillam tuam** praebe illi et alteram.* Vulg ibid.
- (21) *A když sú přivedli na to miesto, na němž jí hlavu chtiešta stieti, uzřevše **její tvář překrásnú**, večešta k sobě {...}* PovOl 268v
- (22) a. *Pak ten král Peleus {...} měl bratra vlastnieho řečeného Esona, {...} kterýžto když dlúhého věku starostí byl obtiežen, sám sebe zpravovati nemoha, vzdal **své království tesalské** Peleovi, bratru svému mlazšíemu.* TrojK 79r
 b. *Hunc autem regem Pelleum {...} quendam fratrem Hesonem nomine {...} Qui dum longeve etatis senio gravaretur, se ipsum vix regere poterat. Et ideo **regni The-salie** gubernaculis multo minus longa sibi senectute confracto renunciavit et cessit moderamina regni Pelleo fratri suo.* HDT I, VI
- (23) a. *A Syn boží, jenž bieše syn jeho podlé tělesenství, z říše nebeské pro zlost jeho sstúpil s nebe, jenž učiněn jest **svrchní lékař náš**.* GestaM 4r

164 K adjektivním modifikátorům řadíme všechna adjektiva mimo adjektiva dějová, která si uchovávají řadu syntaktických vlastností sloves, z nichž jsou derivována.

b. *Filius dei, qui erat de sua progenie, secundum carnem de imperio celesti propter nostram infirmitatem et iniquitatem descendit, qui factus est **noster medicus**.*
GR 454,13–15

Zajímavé pozorování přinášejí doklady obsahující pořadí jednotlivých složek fráze, které je v rozporu s hodnocením posesivních zájmen coby determinátorů. Jedná se o takové případy, kdy je posesivum ve frázi postponováno až za adjektivní modifikátor (viz doklady (24), (25), (26), (27)).

- (24) *Neb v Jezu Kristu, Synu božiem, netolik **k božskému jeho přirození** chýlí se to, ale také i k člověčíemu {...}* ŠtítSvátA 24 r
- (25) a. *Nebť já miením se rozmlúvaním ctnostným k tvé známosti popuditi, nebť se mně zdá hodné, aby urozenému hosti v **pilné jeho potřebě** od urozené dievky zdravá byla rada dána.* TrojK 84r
b. {...} *et me inhonesta intentione verborum affecto ad tui notitiam provocare. Dignum est equidem ut extraneo nobili et negotioso **salutis consilium** tribuatur a nobili.* HDT III, 19
- (26) a. *Tiberius císař kralováše v Římě, jenž, dokud říše nepřijal, múdrého vtípu, krásné výmluvy, štasten u boji bieše, ale potom, když byl císařem volen, složiv rytířské odění, nechav bojův, rozpusti se; lid římský velmě súžil, **vlastní své syny hubil**, radu starších zabil, skrovnost zavrhl.* GestaM 21v
b. *Tiberius regnavit, qui ante sumptum imperium erat prudens ingenio, clarus eloquio, fortunatus in bello {...} sed post resolutus milicie artibus nulla bella gerens populum romanum graviter affixit, **filiis proprios** pluresque patricios et consules interfecit.* GR 44,13–16
- (27) *Králomoc jest rozkošná, jasná hvězda, ku podobenství mléka bílý, dobře vlašný, neb jest horký a mokrý, v **svrchniem svém stavu** obulažuje zlost Hladoletovu, když vejde v okršlek Hladoletův, pobledne, ačť z přirozenie jasný sám jest.* LékŽen 16v

Jak je z těchto dokladů zřejmé, posesivní zájmeno se v těchto případech nechová jako určitý determinátor, neboť umožňuje zaplnění pozice určené výlučně pro determinátor adjektivním modifikátorem. Tyto doklady však nejsou příliš frekvencované a objevují se zejména v památkách nepůvodních či určitou měrou závislých na latinské předloze. Pozoruhodné je, že jsme tento typ konstrukcí zaznamenali rovněž v moderní češtině – je totiž zastoupen v korpusu SYN2010, což ilustruje doklad (28). Na základě novočeské situace zachycené ČNK by snad bylo možno spekulovat o tom, že tento způsob uspořádání NP zachycený ve staročeských textech není pouze výsledkem cizojazyčného (latinského) vlivu, nýbrž že je symptomatickým toho, že se česká posesivní zájmena již od nejstarších fází češtiny nechovají jako prototypické určité determinátory (tato spekulace musí být ověřena dalším výzkumem).

(28) *To všechno ze sebe naráz vychrlil k velkému mému údivu.* (ČNK, SYN2010)

Také slovosled demonstrativních zájmen, který jsme zpracovali jinde (Navrátilová 2012b), dokládá postavení adjektivního modifikátoru před demonstrativním zájmenem v lineární řadě rozvíjejících výrazů NP, ovšem jen v zanedbatelném počtu (často sporných) případech. Je tedy zřejmé, že již ve staré češtině existují zásadní diference mezi posesivy a demonstrativy z hlediska jejich slovosledného chování v nominální frázi.

Posesiva	antepozice	postpozice	ante-cirkumpozice ¹⁶⁵	post-cirkumpozice ¹⁶⁶	Σ
A skupina	159	55	23	14	251
B skupina	4	10	1	5	20
C skupina	68	12	8	5	93
Σ	231	77	32	24	364

Tabulka 6 Slovosled posesivních zájmen v NP (Poss > Adj > N)

9.2.2 NP (N > NP.GEN {Poss > N_{gen}})

Další výsledky vyplývají ze zkoumání pozice genitivního modifikátoru v NP. Jak již bylo řečeno v úvodní části této knihy, oproti moderní češtině, v níž je adnominální genitiv striktně postnominální a jeho prenominální pozice je hodnocena jako mluvenostní (např. Uhlířová 1987, s. 40; NESČ: Heslo *Nominální skupina*), ve staré češtině se objevují v textech vysokého i nízkého stylu doklady s jeho umístěním v prenominální pozici. Tato skutečnost by mohla jistým způsobem narušit v úvodní části formulovanou hypotézu, že čeština již od svých nejstarších fází náleží k jazykům typu SVO. Jak zmiňuje např. J. Rijkhoff (2002, s. 276), jazyky náležející k typologii SVO mají genitivní modifikátor zpravidla postnominální.¹⁶⁷ Doklady adnominálního genitivu v prenominální pozici uvádí pro starou češtinu již J. Gebauer (1929, s. 84–85) i F. Trávníček (1956, s. 156–157). Podle J. Gebauera „určení vyslovené pádem prostým, předložkovým, příslovcem nebo větou bývá vloženo do výrazu určovaného, nebo stojí před výrazem určovaným“. Případy, které pak uvádí pro umístění adnominálního genitivu, jsou výlučně případy s prenominální pozicí (např. *k svatého Martina hrobu*). Vedle toho F. Trávníček (ibid.) rozlišuje mezi „jmenným genitivem, který není zřetelně předmětový“ typu *své ženy oči, ta nepořádnost myslí* – jeho postavení podle něj kolísá mezi prenominální a postnominální pozicí, a mezi „genitivem předmětovým“ (tj. genitiv rozvíjející substantiva

¹⁶⁵ Tímto označením je míněna struktura Poss > N > Adj.

¹⁶⁶ Tímto označením je míněna struktura Adj > N > Poss.

¹⁶⁷ Tato hypotéza je založena na principu „Principle of Head Proximity“ (viz Rijkhoff 2002) vycházejícím z výzkumů slovosledné typologie J. Greenberga (1963) a J. A. Hawkinse (1983).

derivovaná z tranzitivních sloves typu *toho hlasu zjevenie*), jenž zaujímá mnohem častěji pozici před svým dominujícím jménem.

Při zkoumání slovosledu posesiv ve frázi s adnominálním genitivem, resp. s genitivní frází, je zapotřebí vymezit tyto základní pozice: 1. pozice N_{gen} ve vztahu k N, 2. pozice posesiva ve vztahu k N_{gen} . Jak je možno vidět z níže uvedené tabulky, ve staré češtině jednoznačně převládá postavení genitivního komplementu v postnominální pozici (viz doklady (32), (33), (34)); jeho prenominální umístění je sice rovněž doloženo, ale s nepřilíživou vysokou frekvencí. V rámci těchto případů, tj. s prenominálním genitivním komplementem, je možno postihnout jistou souvislost mezi umístěním celé genitivní fráze vůči řídicímu členu fráze a umístěním posesiva vůči svému dominujícímu N_{gen} . V případě, že celá genitivní fráze zaujímá vůči svému dominujícímu jménu prenominální pozici, zaujímá tutéž pozici vůči svému řídicímu jménu (N_{gen}) rovněž posesivní zájmeno. Tuto situaci demonstrují doklady (29), (30), (31). Avšak vzhledem k velmi nízkému, a tedy i nereprezentativnímu počtu dokladů nelze toto pozorování zobecňovat.

pozice genitivu	pozice posesiva	posesiva sk. A	posesiva sk. B	posesiva sk. C	Σ
	antepozice	23	5	5	33
$N_{gen} > N$	postpozice	7	0	2	9
	antepozice	89	12	32	133
$N > N_{gen}$	postpozice	114	21	77	212
Σ		233	38	116	387

Tabulka 7 Slovosled N_{gen} a posesivních zájmen jím dominovaných v NP

- (29) a. *A mnohým jsúci trdná vzdycháním, velmi pilně mysléše sama v sobě, kterak by mohla své lásky plápol uhasiti splněním své žádosti.* TrojK 83v
 b. {...} *et multis fatigata suspiriis satis solícite cogitat in seipsa qualiter sui ardoris flammis posset occurrere per satisfactionem proprie voluptatis.* HDT II, 18
- (30) „*Od tebe, matko milá, všie chvály duostojná, přišla nám jest světlost, ješto osvietila našich srdcí temnost.*“ KristE 218r
- (31) *Aby člověk uměl dáblu k jeho důvodóm odpověděti, musí znamenati: prvé, aby svého života přirozenie znamenal; neb člověka nezpůsobilého v přirození brzy dábel zklamá, jako tesklivého, hněvivého a bláznivého.* HusDcerkaH 217v
- (32) *A ten, ktož mši slúží, ten to jméno přečta jiným bratřóm povie a toť sem byl dávno slýchal praviec a já sem tázal o to mnichów, bylo li by tak, ale nechtěli sú mi to dlúho pověděti, až sem jim řekl, že divové boží nemají zatajeni býti, neb jeho divové sú svědectvie jeho moci, jakož psáno stojí v žaltáři.* CestMandM 131r
- (33) a. „*Najmilejší i moji věrní! Poněvadž se vám to zdá nepodobné, abych obě oči svému synu kázal vyvrci, slyštež mě: Oči syna mého sú oči moje.*“ GestaM 31v
 b. *Carissimí, ex quo ita est, audite me! Oculi mei sunt oculi filii mei et e converso.* GR 348,12–13

- (34) *Ale svým die: Vy ne tak budete jako pohané, žádající se velebiti jedni nad druhé, ale v rovnosti a skrze pokoru pod jiné službu se nižíce, jakož údové těla našeho to ukazují, kterak nižádného vyššení mezi nimi není.* ChelčLid 96v

Naše zkoumání nepotvrdilo výše zmíněné Trávníčkovy tvrzení, že ve staré češtině k antepozici spíše tenduje genitivní komplement, jenž je modifikátorem dějových, příp. činitelských jmen. Z celkových 42 dokladů anteponované genitivní fráze jsme zaznamenali pouze 12 frází, jejichž dominujícím členem bylo dějové/činitelské jméno. Zdá se, že o umístění adnominálního genitivu v NP spíše než slovtvorná kategorie rozhoduje typ staročeské památky – téměř všechny případy anteponovaných genitivních frází se objevovaly v překladových památkách nebo v textech vzniknuvších pod určitým vlivem latiny (Gn BiblOl, Gn BiblMlyn, Mt BiblDrážd, Sk BiblLitTřeb, Gesta, TrojK, ŠtítSvát, PovOl, Krist). V tomto ohledu by bylo rovněž možno uvažovat o syntaktickém vlivu latiny, pro niž je slovosledná variabilita v umístění genitivních frází příznačná (např. Spevak 2010, s. 265 dokládá cca 50 % antepozice : 50 % postpozice). Nicméně ze srovnání staročeského biblického překladu s latinskou Vulgátou vyplývá, že případy dokládající doslovné převody latinská NP → staročeská NP (viz např. doklad (29) a., b.) jsou ojedinělé. Ve většině případů se latinská a staročeská schémata neshodují, a to 1. buď slovosledně (zatímco v latinské verzi jsou genitivní fráze postnominální, ve staročeských textech jsou prenominální – viz doklad (35) a., b.), anebo 2. lexikálně (viz doklad (36) a., b.). Je tedy zjevné, že vliv latinského slovosledu na umístění celé genitivní fráze do prenominální pozice je minimální.

- (35) a. „*Tehdy se vzestkvie spravedlní jako slunce v jich otcé království.*“ BiblDrážd, Mt 13,43
 b. *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris sui.* Vulg ibid.
- (36) a. *Neb David za svého národa, když jest podle vuole božie kraloval, potom umřel i přiložen jest k svým otcem v hrob, a ten jest viděl svého těla shnitie.* Bibl-LitTřeb, Sk 13,36
 b. *David enim sua generatione cum administrasset voluntati Dei dormivit et adpositus est ad patres suos et vidit corruptionem.* Vulg ibid.
- (37) *Hrazský komorník, jmaje toho úřada s sobú komorníka, i požen s jeho sbožie trhem v tom městě, kdež ot úřada komorníka pojal.* Rožmb I,39

Jeden příklad prenominálního genitivu (zde citovaný v dokladu (37)) byl nalezen i v *Knize rožmberské*. O umístění adnominálního genitivu před řídicí výraz fráze ve staré češtině se (v souvislosti s *Knihou rožmberskou*) zmiňuje už V. Vondrák (1908), podle něhož je tato prenominální pozice pozůstatkem praslovanského stavu (v praslovanštině podle něj byla tato genitivní fráze pravidelně prenominální¹⁶⁸).

168 O frekventované antepozici adnominálního genitivu ve staroslověnštině píše mj. R. Večerka

Z uvedeného výkladu tedy plyne, že antepozice adnominálního genitivu ve staré češtině může být zřejmě způsobena dvěma hlavními vlivy: 1. jedná se o velmi starobylé slovosledné schéma genitivních frází, které se ve starších vývojových fázích češtiny objevuje jako dědictví praslovanské syntaxe; 2. jeho uchování mohl stimulovat vzor latinských slovosledných schémat vyznačujících se častým umístěním těchto frází v prenominálním poli. Tato skutečnost kromě toho poukazuje na to, že antepozice adnominálního genitivu výrazně překračuje hranice praslovanštiny, její kořeny bývají zpravidla kladeny do období indoevropského jazykového společenství (viz např. B. Delbrück – cit. dle Šmilauera 1930, s. 203,¹⁶⁹ Behaghel 1930, s. 43–63). Nicméně z výše uvedené tabulky vyplývá, že vzhledem k poměrně nízkému výskytu anteponovaného adnominálního genitivu nelze předpokládat, že by se jednalo o konstrukci pro staročeskou syntax typickou. Z tohoto důvodu nepovažujeme ojedinělé doklady této antepozice za dostatečný argument pro závěr, že by se čeština 14. a 15. století měla vyznačovat jinou slovoslednou typologií (než SVO). Pokud jde o postavení posesivních zájmen v genitivních frázích, zdá se, že pozice celé genitivní fráze může mít určitý vliv i na umístění samotného posesiva – zatímco v případě prenominálního genitivu bývá zřejmě prenominální i possessivum, v případě postpozice celé genitivní fráze se objevuje jistá tendence umístit do postpozice ve vztahu k řídicímu N i samotné posesivní zájmeno (srov. doklady (33), (34)). Toto tvrzení by ovšem bylo zapotřebí podložit materiálově rozsáhlejším výzkumem slovosledu dalších výrazů genitivních frází.

9.2.3 NP (N > PP)

Fráze, jejichž rozvíjejícím členem je předložková fráze, představují z celého souboru všech NP jen nepatrné procento dokladů. Ve svém slovosledném chování se podobají frázím s genitivním komplementem, neboť v moderní češtině se stejně jako fráze genitivní vyskytují výlučně v postnominálním poli, jejich prenominální pozice je opět možná jen v mluveném jazyce. Z velmi malého počtu dokladů není možno vyvozovat obecně platná pravidla jejich slovosledného chování, nicméně, jak ukazuje tabulka 8, ve staré češtině se v umístění předložkové fráze prosazuje podobná tendence jako v současné češtině. Antepozice celé předložkové fráze před řídicím výrazem fráze se neobjevila v žádném případě, její výskyt je vždy vázán na postnominální pozici (viz doklad (38), (39), (40)).

(2006, s. 221). Podle něj se jedná o zcela knižní staroslověnský neologismus, inspirovaný zejména řeckými předlohami. Nadto některé případy s antepozicí mohou být podle něj podpořeny i aktuálním členěním.

169 Bohužel se nám nepodařilo zjistit primární zdroj, který V. Šmilauer citoval.

- (38) *A když se zpoviedala, **pokánie za své hříechy** až do své smrti učinila a v dobrém svůj život dokonala.* PovOl 252v
- (39) a. „*Snábdějte, aby své spravedlnosti nečinili před lidmi, kdež oni vidie, neb jinak nebudete mieti **odplaty u vašeho otcě**, jenž jest v nebesiech.*“ BiblDrážď, Mt 6,1
b. *Attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, ut vi deamini ab eis; alioquin **mercedem non habetis apud Patrem vestrum**, qui in caelis est.* Vulg ibid.
- (40) *A to, ež jest s námi jako **pomocník v potřebách našich**, potkajme, volajíc k němu v svých potřebách!* ŠtítSvátA 20r

pozice PP	pozice posesiva	posesiva sk. A	posesiva sk. B	posesiva sk. C	Σ
	antepozice	0	0	0	0
PP > N	postpozice	0	0	0	0
	antepozice	46	6	8	60
N > PP	postpozice	15	3	7	25
Σ		61	9	15	85

Tabulka 8 Slovosled posesivních zájmen v PP a pozice této fráze vůči řídicímu N

Z předložené tabulky je zřejmé, že postavení všech posesivních zájmen z hlediska jejich slovosledného chování v předložkových frázích koresponduje s pozicí posesiv v prostých frázích, nicméně vzhledem k řídké frekvenci těchto typů frází není možno těmto výsledkům přisuzovat obecnou platnost.

9.2.4 Ostatní zjištěné případy

Ve zkoumaném korpusu textů se objevilo rovněž několik nečetných případů rozvých genitivních frází, frází se dvěma adnominálními genitivy, případně frází s genitivem a předložkovou frází. Posledními dvěma uvedenými typy se zde vzhledem k zanedbatelnému počtu dokladů (pro genitivní fráze 6 dokladů, pro fráze s komplementem a adjunktem 4 doklady – viz např. doklady (41), (42)) dále nezabýváme.

- (41) a. *A pad poklonil sem se a pomodlil sem se pánu bohu pána mého Abrahama, jenž mě jest vedl praví cestú, abych usnubil **dceru bratra pána mého** synu jeho.* BiblMlyn, Gn 24,48
b. *Pronusque adoravi Dominum, benedicens Domino Deo domini mei Abraham, qui perduxisset me recto itinere, ut sumerem **filiam fratris domini mei filio eius.*** Vulg ibid.
- (42) a. *Postavím duhu mú v nebeských oblaciech a to bude **na znamenie mého slibu mezi mnú a mezi zemí.*** BiblMlyn, Gn 9,13

b. *Arcum meum ponam in nubibus, et erit signum foederis inter me et inter terram.* Vulg ibid.

V případě rozvitých genitivních frází bylo celkem zaznamenáno 55 dokladů – z toho 9 dokladů tvořily případy s prenominální genitivní frází (všechna posesiva byla vůči svému řídicímu N_{gen} rovněž v prenominální pozici – viz doklad (43)), 46 dokladů genitivních frází se nacházelo v postnominální pozici (23 posesiv zaujímallo vůči N_{gen} antepozici {viz doklad (45)}, 23 postpozici {viz doklad (44)}).

- (43) *Múdrost svú takés světu ukázal u bezčíslném zřiezení světa, v rozličných tvářích přirození a ve všech věcech v divném zpuosobení, ale ještě s tretie částky neukázal, svého svatého božstvie milosti.* KristE 187r
- (44) a. *A pro milost, kteréž měla k tobě, sama se dědičstvie svého zbavila a královstvie otce svého starého i slavného nepoctivě opustila a z pokladu jeho najdražšieho jej obhlípila a tobě jej k tvé věčné slávě zjednala.* TrojK 85v
 b. {...} *cum tui amoris causa se ipsam hereditario septro privaverit, et senem patrem irreverenda reliquerit, thesauri sui cumulo spoliatum, et paternas sedes deserens propter te elegit exilium* {...} HDT III, 24
- (45) a. *A když k hradu se přibližováše, pravú nohu na chřbet pěkného svého koníka jeda vložil a levú po zemi šel.* GestaM 26v
 b. *Dumque castro domini sui appropinquaret, dextrum crus super dorsum canis sui velut equitans posuit, per alterum gradiendo* {...} GR 474,17–19

Mimo výše uvedené případy stojí ještě NP, jejichž dominujícím jménem je substantivum a modifikátorem dějové adjektivum zachovávající syntaktické pozice fundujících sloves. V celém analyzovaném korpusu textů bylo nalezeno pouze 9 takových případů (viz např. doklady (46), (47)). Do analýzy jsme ovšem nezahrnuli případy, kdy je dominujícím výrazem fráze dějové adjektivum a celá adjektivní fráze stojí ve funkci predikativu (viz doklad (48)).

- (46) *„Protož, milá Matko božie, když jsi tak milostiva, my tebe, hříšní, prosíme, aby skrze to svaté jméno, že si i slóveš Matka božie, ráčila před tvým milým synem za ny prositi, abychom tento zlý svět přejdúce, tvého milého syna [z tebe narozeneho] svýma očima ohlédali a s ním v nebesiech bydlili na věky věkóm.“* KristE 223v
- (47) a. {...} *v ty časy kralováše jeden král urozený, slavný a bohatý jménem Peleus, maje manželku svú [jménem Tetis nazvanú], z jichžto manželstvie posel onen tak silný i tak udatný muž Achilles.* TrojK 78v
 b. {...} *regnabat tunc temporis rex quidam iustus et nobilis nomine Pelleus cum eius consorte Thetide nuncupata. Ex quorum matrimonio processit vir ille tam fortis tam animosus tam strenuus denominatus Acchilles.* HDT I, 5
- (48) *Točíš tak jest člověčí rozum v své žádostí [zpusobený], že se dálež dálež, vyšěz*

výšež v neznamenitých věcech rozvodě ptá i tieže, otkud jest co pošlo a na čem co lpi
a které všeliká věc skonání má. BiblOI Gn, Předmluva

Vzhledem k nízkému počtu dokladů nelze formulovat obecná pravidla pro slovosledné chování těchto adjektivních frází vůči dominujícímu jménu ve staré češtině – umístění samotného adjektiva a jeho rozvíjejících členů; zdá se však, že převládá (8 z 9 dokladů) schéma: (Poss) > N > (Poss) > modifikátor adjektiva > AdjD, přičemž pozice posesiva je v tomto případě neustálena (4 A : 5 P). Pouze v jednom případě jsme zaznamenali schéma: (Poss) > modifikátor adjektiva > AdjD > N (viz doklad (49)).

- (49) *Ale nad to nade všechno předivné spojenie člověčství s božstvím, jako dnes pamatujem Syna božieho, pravého Boha, v pravém člověčství narozenie, když jest v sobě našeho [pod anděly poníženého] přirozenie ráčil nad anděly povýšiti. ŠtítSvátA 22v*

Výzkum slovosledného chování deverbativních adjektiv by vyžadoval mnohem detailnější rozbor neomezený pouze na fráze s posesivními zájmeny – takto koncipovaná analýza by však překročila rámec této práce.

Nejinak je tomu i u případů rozvitých NP s více komponenty umístěnými v prenominální a postnominální pozici. Takovéto druhy frází nejsou nikterak frekventované, řada typů složených jmenných frází se v celém korpusu objevila pouze jedenkrát (tyto izolované případy tedy do analýzy vůbec nezahrnujeme). Jedná se například o následující konstrukce: Adj > N > NP.GEN (Poss > Adj > N_{gen}) (viz doklad (53)), Adj > N > Poss > Adj (viz doklad (54)), Dem > N > Poss > PP > Adj (viz doklad 55)) apod. Následující tabulka 9 zachycuje slovosled posesivních zájmen ve frázích s vyšším počtem výskytu než 5, např. doklad (50) ilustruje frázi Adj > N > NP.GEN, doklad (51) frázi Tot > N > NP.GEN, doklad (52) frázi Num > N > NP.GEN.

struktura NP	pozice posesiva		pozice dalšího výrazu		pozice dalšího výrazu		Σ
	A	P	A	P	A	P	
Adj > N > NP.GEN ¹⁷⁰	15	11	23	3			26
Tot > N > NP.GEN	6	9	15				15
Num > N > NP.GEN	4	3	7				7
Poss > Dem > Adj > N	7	2	6	3	8	1	9

Tabulka 9 Další případy složené NP a pozice posesiv v těchto frázích¹⁷⁰

- (50) a. *A hned ustavše a rychle se oblekše, Medea, otevřevši drahú skříní svých pokladův, mnohé věci a výborné vynála jest {...} TrojK 86r*

¹⁷⁰ Antepozicí a postpozicí v případě genitivní fráze máme na mysli umístění posesivního zájmena ve vztahu k N_{gen}.

- b. {...} *Medea suorum apertis scriniis thesaurorum, multa ab illis exceptit* {...} HDT III, 25
- (51) *Kteřížto bez bolesti, sedieci na poduškách postavcových a u měkkosti života jich život postavila, toť sú synové prokletí, ješto sú Boha beze cti učinili před jeho nepřátely a před očima všech, jenž se jemu posmívali a jménu jeho svatému se rúhají pro jich mnohé bláznovství. Kteřížto všechny tráveniny mateře své vylili sú.* ChelčLid 98v
- (52) a. „Ej, syn tvój dceru vzhopiv, násilím ji poddával.“ *Uslyšav to král, přikázal, aby obě oči syna jeho byly vyvrženy.* GestaM 31r
 b. „*Ecce unicus filius vester unicum filiam meam rapuit et vi oppressit.*“ *Rex hoc audiens commota sunt omnia viscera eius et precepit, ut duo oculi filii sui eruerentur.* GR 348,3–5
- (53) „*Kterak to muož býti, by tak neobsežná moc, jiezto všecken svět smysly nemuož obklíčiti, by tak se mohla v malé schráně jejího svatého života schrániti?*“ KristE 194r
- (54) „*Ó, Pane Bože, smiluj se nade mnú podlé velikého milosrdenství tvého, smiluj se nade mnú pro milú matku tvú předuostojnú a vysvobod mě od toho mrzkého a biedného diábla {...}*“ PovOl 253v
- (55) „*A já pro tu lásku jich k nám velikú postúpila sem jim lože svého.*“ PovOl 275r

Jak je z uvedené tabulky a z citovaných dokladů patrné, ve stč. textech lze vy-
 pozorovat jistou tendenci v slovosledném chování jednotlivých členů NP – zatímco
 postavení posesivního zájmena silně kolísá mezi antepozicí a postpozicí (zejména
 ve vztahu k N_{gen}), další komponenty NP se převážně umísťují do prenominálního
 pole (jedná se o číslovkové výrazy, totalizátory, demonstrativa a adjektiva). Vzhle-
 dem k nízkému počtu dokladů nelze ovšem z tohoto pozorování vyvozovat katego-
 rické závěry, může se jednat o nahodilé doklady.

9.3 Shrnutí

Výzkum realizovaný v této kapitole ukázal následující výsledky:¹⁷¹

1. V případě NP typu Poss > N zachycuje analýza výsledky shodující se s vý-
 sledky zjištěnými pro jednotlivé skupiny posesivních zájmen (tj. mírně dominující
 prenominální pozice je doložena pro posesiva skupiny A, pro posesiva skupiny B
 i C je příznačné spíše kolísání mezi prenominální a postnominální pozicí).

2. Mezi slovosledným chováním posesiv a jiných rozvíjejících členů NP lze
 pozorovat jisté difference – posesivní zájmena ve frázích oscilují mezi umístěním

¹⁷¹ Vzhledem k nestejnomyšlnému zastoupení jednotlivých NP a k dominantnímu výskytu nerozvitě
 NP (Poss > N) (cca 77%) nejsou výsledky předložené pro slovosledné chování jednotlivých skupin po-
 sesivních zájmen ve stejné míře validní.

v prenominální a postnominální pozici, kdežto některé typy rozvíjejících členů preferují v NP konkrétní pozici (např. u numerálií, totalizátorů či demonstrativ je to pozice prenominální).

3. Na základě dokladů zachycujících posesivum v pozici před adjektivním modifikátorem (Poss > Adj > N) lze konstatovat, že se posesivní zájmena ve staré češtině nechovají prototypicky jako určité determinátory, neboť umožňují, aby adjektivní modifikátor obsadil pozici vyhrazenou výlučně pro determinátor fráze. Jak ukázal dřívější výzkum (srov. Navrátilová *ibid.*), demonstrativní zájmena toto řazení neumožňují. Je tedy zřejmé, že se již od nejstarších fází češtiny objevují jisté difference mezi slovosledným chováním posesivních a demonstrativních zájmen, které by mohly být i určitým argumentem pro hodnocení posesivních zájmen coby modifikátorů NP, nikoli jejich determinátorů (viz např. již výše cit. Perissutti 2003; Čermák 2011; ESČ: Heslo *Determinace*; Bailyn 2012).

4. Naše analýza rovněž potvrdila to, co bývá zmiňováno autory jednotlivých kompendií dějin češtiny (zejména J. Gebauerem, F. Trávníčkem) v souvislosti s umístěním adnominálního genitivu – ve staré češtině bývá často prenominální. Počet takových případů je však ve srovnání s počtem jeho dokladů v postnominální pozici v menšině. V rámci chování posesivních zájmen ve vztahu k N_{gen} lze pak zaznamenat jisté difference v případě prenominální a postnominální pozice celé genitivní fráze: v případě prenominální genitivní fráze posesiva rovněž tíhnou k umístění do prenominální pozice, v případě postnominální genitivní fráze se také posesiva umísťují do postnominální pozice. Jedná se tedy o jakousi „analogii“ v řazení rozvíjejících členů ve vztahu k dominujícímu jménu.

5. V případě, že je NP modifikována předložkovou frází, je možno v rámci slovosledu pozorovat poněkud odlišné výsledky oproti dokladům s frází genitivní: 1. předložková fráze nikdy nezaujímá pozici před řídicím výrazem fráze, 2. pro slovosled posesivního zájmena v rámci této předložkové fráze máme doloženo v podstatě jeho identické chování jako v nerozvitě NP typu Poss > N. Zdá se tedy, že typ „postmodifikujícího členu“ fráze, tj. komplementu a adjunktů, by mohl jistým způsobem ovlivňovat i slovosledné chování rozvíjejících členů uvnitř své vlastní fráze – v případě komplementu pozorujeme jistou provázanost mezi umístěním jeho vlastních rozvíjejících členů a jeho umístěním ve frázi, zatímco v rámci předložkové fráze tato propojenost zcela zjevně absentuje.